

**KEMALİYE’DE ESKİ TÜRK İZLERİ: DİLLİ VADİSİNDEKİ
PETROGLİF VE DAMGALAR**

**Traces of Ancient Turkish in The Kemaliye: Petroglyphs and Tamgas in
The Dilli Valley**

Dr. Osman MERT*

ÖZET

“Kemaliye’de Eski Türk İzleri: Dilli Vadisindeki Petroglif ve Damgalar” adlı çalışma, esas itibarıyla Erzincan’ın Kemaliye ilçesinde bulunan Dilli vadisindeki kaya üstü tasvir ve damgalar; söz konusu tasvir ve damgaların Türk kültür coğrafyasındakilerle ilgisi ve Türk kültür tarihi açısından önemi hakkında ayrıntılı bilgileri içermektedir. Çalışma sırasında “kütüphane araştırması”, “epigrafik belgeleme metotları”, “fotogrametrik görüntüleme metotları”, “etnografik yöntem” ve “içerik analizi metotları kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kemaliye, Dilli vadisi, kaya üstü tasvir, damga

ABSTRACT

The study entitled “Traces of Ancient Turkish in The Kemaliye: Petroglyphs and Tamgas in The Dilli Valley” essentially contains attainments about petroglyphs and tamgas in the Dilli Valley in Kemaliye borough of Erzincan, the relations of mentioned petroglyphs and tamgas with the ones in the Turkish culture geography and their importance for the Turkish culture history. During this study, library research, epigraphic documentation method, photogrametric projection methods, ethnographic method and contents analysis methods are utilized.

Keywords: Kemaliye, Dilli valley, petroglyph, tamga

Petroglifler ve Damgalar:

Bir devrin iletişim aracı, yazısı olarak nitelendirilen kaya üstü tasvirler, kavramların işaretlenmesi / kalıcılığının sağlanması ve gelecek nesillere aktarılması itibarıyla sosyal ve kültürel açıdan büyük önem taşır.

---

* Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi

Türk boylarının yaşam biçimleri, inanç sistemleri, dünyayı algılama biçimleri ve estetik anlayışlarına dair önemli bilgileri geçmişten günümüze taşıyan kaya üstü tasvirler, kullanıldıkları dönemlerin kültür ve uygarlığının günümüz dünyasındaki şahitleridir. Yer aldıkları bölgelerin coğrafi özelliklerini de yansıtan kaya üstü tasvirler, aynı zamanda dönemlerine ait canlı türleri ve kültürün söz konusu canlıları algılama biçimi hakkında da değerli bilgiler sunar.¹

Yazılı iletişimin kaya üstü tasvirlerden sonra ikinci aşamasını teşkil eden damgalar, Türk boylarının “biz” kavramına ulaşma, yabancı / öteki kültürlere göre kendilerini tanımlama sürecinde geliştirilmişlerdir. Türkler’in kullandığı ilk fonetik alfabenin ((Kök)türk alfabesinin) harflerinin de kaynağını² teşkil eden “damgalar” tarihî süreçte:

1. Kabilenin ortak malı olan konak yerleri, yol kavşakları ve otlaklardaki taş, kaya gibi yerlerde,
2. Aileye, boya ait hayvanların işaretlenmesinde,
3. Kilim, halı, çul, keçe, testi gibi ev eşyalarında,
4. Evlerin kapı ve duvarlarında,
5. El, yüz, pazu ve göğüse... yapılan döğmelerde,
6. Şaman davullarında,
7. Kurban olarak adanmış hayvanlarda,
8. Mezar taşlarında,
9. Sınır taşlarında,
10. Nazarlık ve ziynet eşyalarında,
11. Arı kovanı ve ambarlarda,
12. At koşum takımlarında,

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Alyılmaz, Cengiz, Gobi Çölünde ve Altay Dağlarında Kaya Üstü Tasvirler, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 46 (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel S.sı IV), Ankara, 2002, s. 613-615.

² (Kök)türk yazısının kökeni ve ortaya çıkışı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Emre, Ahmet Cevat, *Eski Türk Yazısının Menşei*, İstanbul, 1933; Guzev, Viktor G., Göktürk Yazısının Kendiliğinden Doğma (Otokton) Menşei Varsayımını Esaslandıran Deliller, *TDAY Belleten 2000*, Ankara, 2001, s. 211-220; Guzev, Viktor G. – Klyaştorıny, Sergey G., Genel Yazı Nazariyesi Işığında Göktürk Yazısının Menşei Meselesi (Okunuşunun 100. Yıl Dönümü Dolayısıyla), *TDAY Belleten 1993*, Ankara, 1995, s. 27-33; Livşits, Vladimir A., Eski Türk Runik Yazısının Ortaya Çıkışı Üzerine, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 31, Ankara, 2000, s. 37-50, (Çeviren: S. Gömeç - T. Ölçekli); Tekin, Talat, Göktürk Alfabesi, *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*, Ankara, 1981, s. 27-37; Tezcan, Semih, Türklerde Yazı Kültürünün Başlangıcı ve Gelişimi, *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu*, Ankara, 1981, s. 39-43; Tuna, Osman Nedim, Eski Doğu Türk Yazısında Kullanılan Ligatürler ve Bunlarla İlgili Bazı Meseleler Hakkında, *TDAY Belleten 1990*, Ankara, 1994, s. 207-222; Durmuş, İlhami, Bozkır Kültür Çevresinde Runik (Oyma) Yazının Doğuşu ve Gelişimi, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. I, S. 1, Ankara, 1997, s. 87-100.

13. Mühürlerde,
14. Tuğ, bayrak, sancak gibi hükümdarlık alametlerinde,
15. Otağ, taht ve saraylarda,
16. Ticari eşyalarda ... kullanılmıştır.³

Sınırlarını, yaşayış tarzını, inandığı birtakım değerleri, estetik anlayışını, sahip olduğu önemli kodları petrogliflerle, damgalarla işaretleyen, kalıcı kılan, tekrarlayan Türk kültürü, söz konusu kavramlarla diğer / öteki kültürlerden kendisini ayırarak / tanımlayarak boylar arasındaki bağları oluşturan kültürel kodları korumuş, zenginleştirmiş ve tarihî süreçte “millet kavramı”na ulaşmıştır. 21. yüzyılda bile halı, kilim, bıçak, kama gibi eşyalara, mezar taşlarına, heykellere işlenen damgalar, Türk boylarının / milletinin en önemli ortak kodları arasında yer almıştır.

Yazılı iletişimin ilk basamakları olarak nitelendirilen kaya üstü tasvirlerine ve damgalara Türk kültürünün hâkim olduğu hemen hemen her bölgede rastlamak mümkündür. Bugün Moğolistan, Altay, Tuva, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Anadolu gibi aralarında binlerce kilometre mesafe bulunan ve birbirlerinden tamamen farklı coğrafi özellikler arz eden bölgelerde vücuda getirilmiş olan kaya üstü tasvirlerin hem yapım teknikleri, hem üslûp özellikleri, hem de ifade ettikleri anlamlar, bu eserlerin aynı duygu ve düşüncenin ürünü olduklarını açıkça ortaya koymaktadır.⁴

Anadolu'daki Petroglif ve Damgalar:

Son zamanlarda yapılan pek çok araştırma, Türkler'in milattan önce de Anadolu'da var olduğunu ortaya koymaktadır⁵. Ağrı, Ardahan, Artvin, Aydın,

³ Tezcan, Mehmet, *Eski Türklerde Damga*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1990, s. 15 -32.

⁴ Alyılmaz, Cengiz, (Kök)Türk Harfli Yazıtların Epigrafik Belgelemelerinde Uygulanacak Yöntem ve Teknikler, Ankara, 2007, s. 41-47.

⁵ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Alok, Ersin, *Anadolu'da Kayayıstü Resimleri*, İstanbul, 1988; Alyılmaz, Semra, Borçalı (Gürcistan) Karapapakları'nın (Terekemeleri'nin) Tarihine Dair, *Yeni Türkiye*, S. 43, Ankara, 2002, s. 288-291; Belli, Oktay, Doğu Anadolu'da Yeni Arkeolojik Keşifler Van-Yedisalkım (Put) Köyü Boyalı Mağara Resimleri, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul, 1975, s. 1-40; Çankaya, Necati, *Çağlar Öncesinden Günümüze Doğu Anadolu*, İstanbul, 2005; Diker, Selahi, *Anadolu'da On Bin Yıl, Türk Dili'nin Beş Bin Yılı*, İzmir, 2000; Gumilev, Lev Nikolayeviç, *Hazar Çevresinde Bin Yıl Etno-Tarih Açısından Türk Halklarının ve Çevre Halkların Şekillenışı Üzerine*, İstanbul, 2002, Çeviren: D. Ahsen Batur; Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, Ankara, 1992; Mirşan, Kâzım, *Anadolu Prototürkleri*, Ankara, 1985; Sevin, Veli, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 1999; Sevin, Veli, *Hakkâri Taşları Çıplak Savaşçıların Gizemi*, İstanbul, 2005; Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1997.

Batman, Bayburt, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Gümüşhane, Hakkâri, Iğdır, İzmir, Kars, Kırşehir, Konya, Mardin, Niğde, Ordu, Rize, Siirt, Sivas, Trabzon, Tunceli, Urfa, Van... illerinde bulunan kaya üstü tasvirler ve damgalar hem bu coğrafyanın Orta Asya ile bağımlı sergilemekte hem buraların milattan önceki dönemlerde bile Türk yerleşimine açık olduğunu ortaya koymakta hem de bu coğrafyada yaşayanların birbirleriyle olan tarihî bağımlı açıkça göstermektedir. Anadolu’daki bengu taşlar (yazılı, dikili ve damgalı taşlar) ve petroglifler (kaya üstü tasvirler, mağara resimleri), daha ziyade Saka, Hun, Bulgar, Avar, Hazar ve Peçenek dönemlerine aittirler. Üzerlerinde hiçbir ciddi epigrafik araştırma ve inceleme yapılmayan Anadolu’daki (Kök)türk harfli yazıtlar ve damgalar (özellikle Kars’ın Kağızman ilçesindekiler ile Erzurum’un Karayazı ilçesindekiler), paleografik açıdan Kafkaslar’daki, Balkanlar’daki ve Avrupa’daki yazıtlarla büyük benzerlikler göstermektedir.⁶

Kemaliye (Eğin):

Gerek İpek yolu üzerinde yer alması, gerekse coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca Asurlular’ın, Persler’in, Romalılar’ın, Bizanslılar’ın, Sasaniler’in, (İslami dönemde) Araplar’ın egemenliği altında kalan Kemaliye (Eğin)’nin ilk yerleşimcilerinden biri de Kafkasya üzerinden Anadolu’ya inen Türkler olmuştur.⁷ İlk ve orta çağlarda İran ve Romalılar arasında sık sık el değiştiren kent, daha sonra Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlı Devleti ve Akkoyunlular’ın egemenliği altında kalmıştır. Çelebi Sultan Mehmet zamanında Osmanlı egemenliğine giren Eğin, uzun süre Diyarbakır ve Sivas eyaletlerinin Arapgir Livası’na bağlı bir kaza olarak yönetilmiştir.

⁶ Alyılmaz, Cengiz, age., s. 41-47.

⁷ bk. Kozakoğlu, Sahir, *Tarihte Eğin*, Ankara, 1968, s. 6-10; Aksın, Ahmet, *XIX. Yüzyılda Eğin (İdari, Fiziki, Sosyal ve İktisadi Yapı)*, İstanbul, 2003, s. 20-22; <http://www.kemaliye.gov.tr/>

Kemaliye (Eğin)'den bir görüntü

1878'de Memuretül-aziz vilayetinin Elaziz Sancağı'na dahil edilen Eğin, Cumhuriyet döneminden önce Elazığ'a ve 1926 yılında da Malatya'ya bağlanmıştır. Adı, Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ten esinlenerek 21.10.1922 tarihinde "Kemaliye" olarak değiştirilen Eğin, 11.5.1938 tarihinde de Erzincan'ın siyasî sınırlarına dahil edilmiştir.⁸

İl merkezine 194 km olan Kemaliye'nin yüzölçümü 1168 km²'dir. 2000 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre 7.736 olan ilçe nüfusunun 2243'ü ilçe merkezinde 5493'ü ise köylerde yaşamaktadır. 62 köyü ve 25 mezrası olan Kemaliye, Keban baraj gölü kıyısında, Fırat'ın Karasu kolunun batı tarafında kurulmuştur. Doğudan Munzur dağları, batıdan ise Sarıçiçek Dağları ile çevrili olan ilçenin denizden yüksekliği 825-900 m civarındadır.⁹

Kemaliye'deki Petrogliflerin Keşfi:

Erzincan - Kemaliye (Eğin) Dilli vadisi mevkisindeki (37 502881 E, 43 84520 N, 1031 m) kaya üstü tasvirler, ilk kez 04 Ocak 2004 tarihinde Eğinli filolog Dr. Abdullah ER'in söz konusu petrogliflere ait bir fotoğrafı getirip Dr.

⁸ bk. <http://www.sonbaski.com/kemaliyem.htm>, www.erkincan.gov.tr, www.egin.kemaliye.net, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Kemaliye>

⁹ bk. Darkot, Besim, Eğin, *İslâm Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1988, s. 195. ŞİMŞEK, Mehmet, *Doğu Anadolu Coğrafyasında Kemaliye (Eğin), Her Yönüyle Kemaliye (Eğin)*, İstanbul, 1996, s. 71-72; <http://www.sonbaski.com/kemaliyem.htm>, www.erkincan.gov.tr, www.egin.kemaliye.net

Cengiz ALYILMAZ’ı durumdan haberdar etmesiyle bilim dünyasının gündemine taşınır. Eğindeki petroglifler üzerinde ilk bilimsel inceleme ise, başkanlığını Dr. Cengiz ALYILMAZ’ın yaptığı Dr. Osman MERT, Dr. Abdullah ER’den oluşan ekip tarafından 22 Nisan 2006 tarihinde gerçekleştirilir.¹⁰

---

¹⁰ Bu çalışmayı hazırlarken proje materyallerini kullanmama izin veren Dr. Cengiz ALYILMAZ’a; bölgede yapmış olduğumuz çalışma sırasında yardımlarını gördüğümüz başta Dr. Abdullah ER olmak üzere Ali Musa Eđer, Cengiz Dil, ve Zafer Demirel’e teşekkür ederim.

Petroglif ve damgaların yer aldığı Dilli vadisinden görüntüler

Dilli vadisindeki kaya üstü tasvirlerin ve damgaların bulunduğu kayanın görüntüsü

Kazıma tekniğiyle yapılmış kaya üstü tasvirlerin ve damgaların Photoshop'ta filtrelenmiş görüntüsü

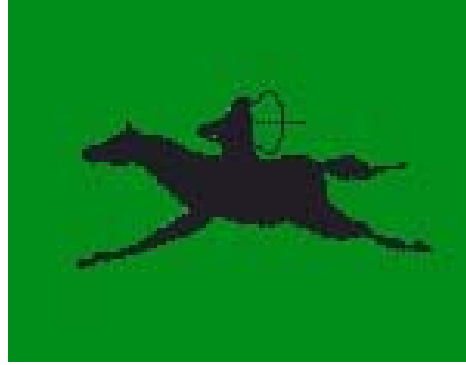
Dr. Cengiz ALYILMAZ ve Dr. Abdullah ER petroglif ve damgalarla ilgili gerekli ölçümleri yaparken

Kemaliye'deki Petroglif ve Damgaların Türk Dünyasındakilerle İlgisi:

Yazılı iletişimin ilk adımları olarak kabul edilen kaya üstü tasvir ve damgalarla Türk kültür coğrafyasının hemen her bölgesinde karşılaşmak mümkündür. Günümüzde Moğolistan'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan Avrupa'ya dünyanın çok geniş bir bölgesinde var olan kaya üstü tasvirlerin gerek yapım teknikleri, gerek üslûp özellikleri, gerekse kavram alanları, bu eserlerin farklı coğrafyalarda bulunmalarına rağmen aynı kültürün ürünü olduklarını göstermektedir.

Dilli vadisindeki at üstünde geriye ok atan süvari tasvirinin filtrelenmiş görüntüsü

Avarlar’ın sancaklarında yer alan geriye ok atan süvari tasviri

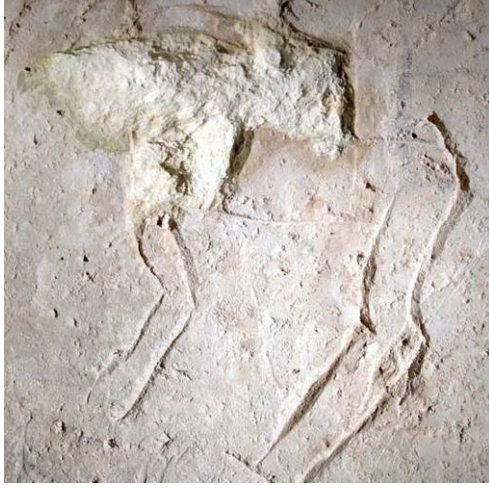

İç Moğolistan’da at üstünde geriye ok atan süvari tasviri¹¹

Türk kültür coğrafyasında gerek kaya üstü tasvir olarak, gerekse damga olarak geçiş sıklığı en yüksek hayvan tasviri yüceliği, erişilmez yerlere erişilebilirliği, bağımsızlığı, özgürlüğü, kararlılığı, asaleti, cesareti sembolize eden ve Tanrı’nın yer yüzündeki temsilcisi olduğuna inanılan dağ keçisi / tekesidir. Türk kültür coğrafyasında Moğolistan’dan Anadolu’ya, Anadolu’dan

¹¹ bk. <http://chenzhaofu.nease.net/zgyh/002wul02.htm>

Avrupa'ya kağanı temsilen veya kağana bağlılığı belirtmek amacıyla kullanılan dağ keçisi / teke damgası¹² Dilli vadisinde de tespit edilmiştir:

Erzurum'un Karayazı ilçesindeki Cunnı mağarasının duvarında yer alan dağ keçisi / teke tasviri¹³

Költigin yazıtının doğu yüzündeki dağ keçisi / teke damgası

(Fotoğraf Dr. Cengiz ALYILMAZ)

Türk yaşayış ve inanışının ürünü kaya üstü tasvirler tarihî süreçte yazı dilinde birim zamanda en az çaba ile en fazla mesajı iletme endişesine bağlı olarak taşıdıkları bilgiye göre çok daha ekonomik mesaj vasıtaları olan damgalara / kavramsal yazıya dönüştürülmüştür.

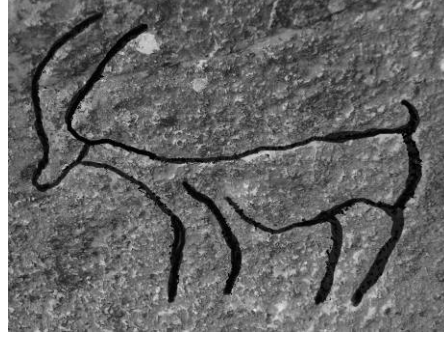
¹² Dağ keçisi / tekesinin Türk kültüründeki yeri ve önemi hakkında bk. Alyılmaz, Cengiz, Bir Asparagas Haber ve Kurt, Dağ Keçisi, Geyik Sembol ve Damgaları, *Orkun*, S. 37, İstanbul, 2001, s. 14-17; Alyılmaz, Cengiz, *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Ankara, 2005, s. 17-21; Çay, Abdulhalük, *Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi*, Ankara, 1983, s. 13-24; Esin, Emel, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş*, İstanbul, 1978; Graç, A. D., Voprosı Datirovki i Semantiki Drevnetyurkskih Tamgaobraznih İzobrajeniy Gornogo Kozla, *Tyurkologičeskiy Sbornik* 1972, Moskova, 1973, s. 316-333; Mannay-Ool, M. H., Drevnee İzobrajenie Gornogo Kozla v Tuve, *Sovetskaya Arheologiya*, C. I, Moskova, 1967, s. 140-146.

¹³ Cunnı mağarasındaki petroglif ve damgalar hakkında bilgi için bk. Ceylan, Alparslan, Doğu'daki İlk Türk Yerleşmelerinden Cunnı Mağarası, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara, 2002, s. 425-429.

Dilli vadisindeki Dağ keçisi / teke tasvirinin filtrelenmiş görüntüsü

Dilli vadisinde bir başka kaya üzerinde yer alan dağ keçisi/ teke tasvirinin filtrelenmiş görüntüsü

İç Moğolistan’da Dağ keçisi / tekesi ve geyik tasvirleri¹⁴

Eski Türk inanç sisteminin en belirgin özelliklerinden biri, Türkler’in kendi yaşam tarzları için önem arz eden tabiatın temel kavramlarına / unsurlarına bir ruh verip onları saygınlıştırmaları ve kutsallaştırmalarıdır. Şamanlık inanç

¹⁴ bk. <http://chenzhaofu.nease.net/zgyh/002wul02.htm>

sisteminde; dağ, su (ırmak, göl, pınar), ağaç, orman, kaya kültlerinin önemli bir yeri vardır. Eski Türkler, bu kültürlerin hepsine birden yer-sub adını vermişlerdir.¹⁵ Dolayısıyla eski çağlardan günümüze Türkler'deki tabiat kültürünün en önemli unsurlarından birini “su” oluşturmaktadır. Dilli vadisindeki kaya üstü tasvir ve damgaların buldukları yer dikkate alındığında konunun “tabiat kültürü / su kültürü” çerçevesinde değerlendirilmesi mümkün görünmektedir.

“Su kültürü” ile ilgili en eski kayıtlara göre, su, Hunlar'dan bu yana Türkler arasında kutsal sayılmıştır.¹⁶ İslam bilgini Bîrûni, Oğuzlar'ın çok bereketli bir pınarın yanındaki kayaya taptıklarından ve secde ettiklerinden bahsetmektedir. Gerdizî de 10. yüzyılda İrtiş ırmağı başlarını işgal eden Kimek kabilesinin bu ırmağa taptığını ve “Su Kimeklerin Tanrısıdır” ifadesini kullandıklarını belirtmektedir.¹⁷

Bugün de Anadolu'da Türk boylarının kendi vücutlarının çalışma sistemiyle doğanın yapısı ve çalışma sistemi arasında bir ilişki kurarak vücutlarını saran, besleyen ve sürekli yenilenen kan ile doğayı besleyen ve daima yenilenen su arasında (işlev itibarıyla) bir benzerlik gördükleri; ırmakları, su kaynaklarını kutsallaştırdıkları anlaşılmaktadır. Zira tabiat kültürü çerçevesinde kutsallaştırılan söz konusu mekânların da tarih boyunca farklı Türk boyları tarafından Tanrı'ya kurban adama, dua ve şükür yerleri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Türk kültüründeki önemli sembollerden biri de geyiktir. Zira, eski Türk inanışına göre geyik, Türk boyları arasında “kutsal ana” olarak kabul edilmiş ve ona olağanüstü özellikler atfedilerek saygı gösterilmiştir. Eski Türk yaşayış ve inanışında Kurt göklerin, geyik ise yer-su ruhlarının, Tanrı'nın ve uzun ömrün

¹⁵ Barutçu-Özönder, F. Sema, Çankırı Folklorunda Yaşayan Şamanizm Unsurları Üzerine Görüşler: Eski Türk İnanç Sisteminde Ağaç Kültü ve Çankırı'daki İzleri, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 16, İstanbul, 1982, s. 155-162; Barutçu-Özönder, F. Sema, Yenisey Kitabeleri ve Yer-Sular, *TUBA*, S. 22, Ankara, 1998, s. 171-184.

¹⁶ Çobanoğlu, Özkul, Türk Kültür Tarihinde Su Kültü, *Türk Kültürü*, S. 361, Ankara, 1993, s. 288; Gökbel, Ahmet, Yıldızeli İlçesinin İnanç Coğrafyası ve Bu Yörede Yaşayan Alevilerde “Yer-Su” İnançının İzleri, <http://www.alewiten.com/yersu.htm>

¹⁷ İnan, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara, 1998, s. 491; İnan, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul, 1976, s. 40; www.akmb.gov.tr/ata/metinler/III.33.htm; [www.byege.gov.tr/yayinlarimiz/anadoluyahaberler-veni/2003/mart/ah](http://www.byege.gov.tr/yayinlarimiz/anadoluyahaberler-veni/2003/mart/ah;); <http://209.85.129.104/search?q=cache:g1kSuePUOuEJ;www.hubvar.org/v2/viewpage.php%3Fpage;Gökbel, Ahmet, agm.,http://www.alewiten.com/yersu.htm>

sembölü olarak kullanılmıştır.¹⁸ Bir antilopla geyik başı tasvirinin Dilli vadisindeki bulunduğu yer ile Türk kültürünün geyiği algılama biçimi arasında sıkı bir bağ vardır.

Dilli vadisindeki antilop tasvirinin filtrelenmiş görüntüsü

¹⁸ bk. Çoruhlu, Yaşar, Türk Sanatı’nda Görülen Geyik Figürlerinin Sembolizmi, *Toplumsal Tarih*, Haziran 1995, S. 18, İstanbul, 1995, s. 33-42; Alyılmaz, Semra, *Borçalılı Bilim Adamı, Eğitimci, Şair Valeh Hacılar Hayatı-Sanatı-Şiirleri*, Ankara, 2003, s. 87-95; Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi (Kaynaklar ve Açıklamaları ile Destanlar.) II*, Ankara, 1995, s. 101-109; Çağatay, Saadet, *Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler*, *TDAY Belleten 1956*, Ankara, 1988, s. 153-177; Roux, Jean-Paul, Türk Göçebe Sanatının Dini Bakımdan Anlamı, *Türk Kültürü El Kitabı*, Cb II, Kıs. 1a, İstanbul, 1972, s. 74-87; Esin, Emel, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İstanbul, 1978, s. 22-48.

Geyik başı tasvirinin ve damgaların görüntüsü

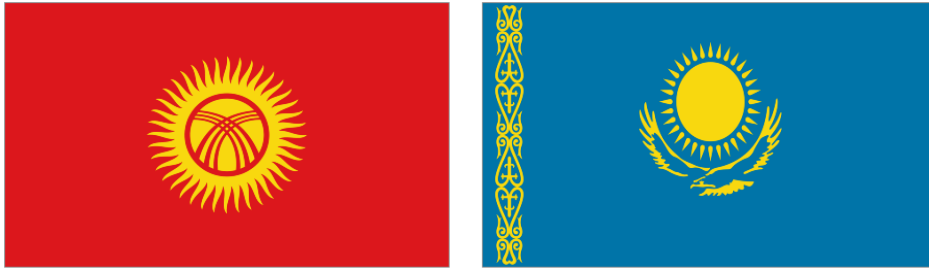
Kars'ın Kağızman ilçesinin Camuşlu köyündeki kaya üstü tasvirlerden bir görüntü
(Fotoğraf: Dr. Cengiz ALYILMAZ)

Geçmişten günümüze Türk kültüründe karşılaştığımız sembollerden biri de güneş tasviridir. Tanrı'nın temsilcisi olarak algılanan ve Saka mezar taşlarında, Uygur vesikalari üzerinde, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde pek çok mimari

eser, mezar taşı, halı, kilim gibi kullanım eşyaları üzerinde ve gümüzde Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan bayraklarında bulunan güneş tasviri / damgası Dilli vadisinde de tespit edilmiştir:

Dilli vadisinde kaya üzerindeki güneş ve yıldız tasvirlerinin görüntüleri¹⁹

Kırgızistan bayrağındaki güneş tasviri Kazakistan bayrağındaki güneş tasviri

Saka döneminden beri takip edebildiğimiz, Tanrı'nın temsilcisi olarak kabul edilen güneşin Türk kültüründe zamanla pek çok tarihî eser ve Türkiye Cumhuriyeti bayrağı üzerinde de olduğu gibi yıldızla dönüştürüldüğü görülür.

¹⁹ Gerek güneş, gerekse yıldız tasvirlerinin bilinçsiz insanlar ya da defineciler tarafından parçalandığı görülmektedir.

Moğolistan'da Saka dönemine ait üzerinde ay ve güneş tasviri bulunan mezar taşları
(Fotoğraf: Dr. Cengiz ALYILMAZ)

Dilli vadisindeki kaya üzerindeki kazıma yöntemiyle yapılan diğer damgaların
filtrelenmiş görüntüleri

Dilli vadisindeki kayalarda büyük bölümü Oğuz boylarına (Alayundlular, Salurlar vd.) ait damgalarla da karşılaşılmaktadır.²⁰

Aynı mekânın hem yazının birinci aşaması olan kaya üstü tasvirler hem de ikinci aşaması olan damgalar için kullanılmış olması söz konusu alanın Türk tarihinin farklı dönemlerinde benzer endişelerle kullanıldığını göstermektedir. Sınırlarını, eşyalarını, hayvanlarını, mezarlarını, bayraklarını, sancaklarını... damgalarıyla işaretleyerek gerek yabancı kültürlere, gerekse kendi içindeki boylara, gruplara mesajlar veren Türk kültürü, fonetik alfabe kavramına ulaştıktan sonra da ticarî ve kültürel etkileşim gibi (boylar arası, ve kültürler arası) ilişkilerde yazının yanı sıra damgaları (marka gibi, imza gibi) kullanmaya devam etmiştir.

Günümüzde Moğolistan’dan Anadolu’ya, Anadolu’dan Avrupa’ya Türk kültür coğrafyasında yer alan kaya üstü tasvirlerin, damgaların tespit edilmesi, incelenmesi Türk tarihinin, Türk kültür ve uygarlığının pek çok bilinmezinin aydınlatılmasına vesile olacaktır.

KAYNAKLAR

- AKSIN, Ahmet, *XIX. Yüzyılda Eğin (İdari, Fiziki, Sosyal ve İktisadi Yapı, İstanbul, 2003.*
- ALOK, Ersin, *Anadolu’da Kayaüstü Resimleri, İstanbul, 1988.*
- ALYILMAZ, Cengiz, *(Kök)Türk Harfli Yazıtların Epigrafik Belgelemelerinde Uygulanacak Yöntem ve Teknikler, Ankara, 2007.*
- ALYILMAZ, Cengiz, Bir Asparagas Haber ve Kurt, Dağ Keçisi, Geyik Sembol ve Damgaları, *Orkun*, S. 37, İstanbul, 2001, s. 14-17.
- ALYILMAZ, Cengiz, Gobi Çölünde ve Altay Dağlarında Kaya Üstü Tasvirler, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 46, Ankara, 2002, s. 613-615.
- ALYILMAZ, Semra, Borçalı (Gürcistan) Karapapakları’nın (Terekemeleri’nin) Tarihine Dair, *Yeni Türkiye*, S. 43, Ankara, 2002, s. 288-291.
- ALYILMAZ, Semra, *Borçalılı Bilim Adamı, Eğitimci, Şair Valeh Hacılar Hayatı-Sanatı-Şiirleri, Ankara, 2003.*

²⁰ Söz konusu damgaları karşılaştırmak için bk. Gülensoy, Tuncer, *Orhun’dan Anadolu’ya Türk Damgaları*, İstanbul, 1989, s. 63; Tezcan, Mehmet, *Eski Türklerde Damga*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1990, s. 250.

- ALYILMAZ, Semra, *Borçalı Mifik Tefekküründen Poetik Gerçekliye*, Tiflis, 2004.
- ARGAÇ, Nuri, Kilimlerde Oğuz Boylarının Ongunları, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Mart 2007, S. 243, İstanbul, 2007, s. 40-42.
- BARUTÇU-ÖZÖNDER, F. Sema, Çankırı Folklorunda Yaşayan Şamanizm Unsurları Üzerine Görüşler: Eski Türk İnanç Sisteminde Ağaç Kültü ve Çankırı'daki İzleri, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 16, İstanbul, 1982, s. 155-162.
- BARUTÇU-ÖZÖNDER, F. Sema, Yenisey Kitabeleri ve Yer-Sular, *TUBA*, S. 22, Ankara, 1998, s. 171-184.
- BELLİ, Oktay, Doğu Anadolu'da Yeni Arkeolojik Keşifler Van-Yedisalkım (Put) Köyü Boyalı Mağara Resimleri, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul, 1975, s. 1-40.
- BELLİ, Oktay, Kars Bölgesi'nin Tarihî Zenginliği: Kağızman-Çallı'da Onbin Yıllık Kayaüstü Resimleri Bulundu, *Serhat Kültür*, S. 2005/1, İstanbul, 2005, s. 24-29.
- BELLİ, Oktay, Kars-Kağızman Bölgesinin Tarihî Zenginliği: Kağızman-Karaboncuk'da Onbin Yıllık Kayaüstü Resimleri Keşfedildi, *Serhat Kültür*, S. 2005/2, İstanbul, 2005, s. 3-8.
- BELLİ, Oktay, Borluk Vadisinde 14 Bin Yıllık Kayaüstü Resimleri Bulundu Kars'ın Tarihî Zenginliği: Kars-Azat Kayaüstü Resimleri, *Serhat Dergisi*, S. 8, İstanbul, 2005, s. 25-28.
- ÇAĞATAY, Saadet, *Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler*, *TDAY Belleten 1956*, Ankara, 1988, s. 153-177.
- ÇANKAYA, Necati, *Çağlar Öncesinden Günümüze Doğu Anadolu*, İstanbul, 2005.
- ÇAY, Abdulhalûk, *Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi*, Ankara, 1983.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, Türk Kültür Tarihinde Su Kültü, *Türk Kültürü*, S. 361, Ankara, 1993, s. 288.
- ÇORUHLU, Yaşar, Türk Sanatı'nda Görülen Geyik Figürlerinin Sembolizmi, *Toplumsal Tarih*, Haziran 1995, S. 18, İstanbul, 1995, s. 33-42.
- DARKOT, Besim, Eğin, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 1988, s. 195

- DAŞNYAM, L. - OÇHİR, A. vd., *Mongol Nutag Dah' Tüüh Soyolın Dursgal*, Ulaanbaatar, 1999.
- DEREVİANKO, A. P. - OLSEN, J. W. - TSEVEENDORJ D. vd., *A Arcaeological studies Carried Out By Joint Russian-Mongolian-American Expedition İn Mongolia İn 1996*, Novosibirsk, 1996.
- DEREVİANKO, A. P. - OLSEN, J. W. - TSEVEENDORJ D. vd., *Arcaeological Studies Carried Out By The Joint Russian-Mongolian- American Expedition İn Mongolia İn 1997-1998*, Novosibirsk, 2000.
- DİKER, Selahi, *Anadolu'da On Bin Yıl, Türk Dili'nin Beş Bin Yılı*, İzmir, 2000.
- DORJ, D., - NOVGORODOVA, É. A., *Petroglifi Mongolii*, Ulaanbaatar, 1975.
- DURMUŞ, İlhami, Bozkır Kültür Çevresinde Runik (Oyma) Yazının Doğuşu ve Gelişimi, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. I, S. 1, Ankara, 1997, s. 87-100.
- EMRE, Ahmet Cevat, *Eski Türk Yazısının Menşegi*, İstanbul, 1933.
- ESİN, Emel, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İstanbul, 1978.
- GÖKBEL, Ahmet, Yıldızeli İlçesinin İnanç Coğrafyası ve Bu Yörede Yaşayan Alevilerde “Yer-Su” İnançının İzleri, <http://www.alewiten.com/yersu.htm>.
- GÖRGÜNAY, Neriman, *Oğuz Damgaları ve Göktürk Harflerinin El Sanatlarımızdaki İzleri*, Ankara, 2002.
- GRAÇ, A. D., Voprosı Datirovki i Semantiki Drevnetyurkskih Tamgaobraznih İzobrajeniy Gornogo Kozla, *Tyurkologiçeskiy Sbornik 1972*, Moskova, 1973, s. 316-333.
- GUMİLEV, Lev Nikolayeviç, *Hazar Çevresinde Bin Yıl Etno-Tarih Açısından Türk Halklarının ve Çevre Halkların Şekillenışı Üzerine*, İstanbul, 2002, Çeviren: D. Ahsen BATUR.
- GUZEV, Viktor G. – KLYAŞTORNIY, Sergey G., Genel Yazı Nazariyesi Işığında Göktürk Yazısının Menşei Meselesi (Okunuşunun 100. Yıl Dönümü Dolayısıyla), *TDAY Belleten 1993*, Ankara, 1995, s. 27-33.
- GUZEV, Viktor G., Göktürk Yazısının Kendiliğinden Doğma (Otokton) Menşei Varsayımını Esaslandıran Deliller, *TDAY Belleten 2000*, Ankara, 2001, s. 211-220.

- GÜLENSOY, Tuncer, *Orhun'dan Anadoluya Türk Damgaları*, İstanbul, 1989.
- HAZANOV, A. İ., *Sotsial'naya İstoriya Skifov*, Moskova, 1976.
- İNAN, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul, 1976.
- İNAN, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara, 1998, s. 491.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, Ankara, 1992.
- KİM, Jung-bae, *Mongolian Petroglyphs With Focus On The Relics Of İkh Dörölj And Paaluu*, Kore, 1998.
- KOZAKOĞLU, Sahir, *Tarihte Eğin*, Ankara, 1968.
- LİVŞİTS, Vladimir A., Eski Türk Runik Yazısının Ortaya Çıkışı Üzerine, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 31, Ankara, 2000, s. 37-50, (Çeviren: S. GÖMEÇ - T. ÖLÇEKLİ).
- MANNAY-OOL, M. H., Drevnee İzobrajenie Gornogo Kozla v Tuve, *Sovetskaya Arheologiya*, C. I, Moskova, 1967, s. 140-146.
- MİRŞAN, Kâzım, *Anadolu Prototürkleri*, Ankara, 1985.
- NOVGORODOVA, É. A., *Mir Petroglifov Mongolii*, Moskova, 1984.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, C. I, Ankara, 1971.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi (Kaynaklar ve Açıklamaları ile Destanlar.) II*, Ankara, 1995.
- OKLADNİKOV, A. P., *Petroglifi Mongolii*, Leningrad, 1981.
- ÖZEN, Kutlu, Sivas ve Divriği Yöresinde Su Kültüne Bağlı Adak Yerleri, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, IV. Ankara, 1992.
- RİNÇEN, Emhetgev, *Les Dessigns Pictographiques Et Les Inscriptions Sur Les Rochers Et Sur Les Steles En Mongolie (Mongol Nutag Dah' Hadrı Biçees Gerelt Höşöohiy Züyl)*, Ulaanbaatar, 1968.
- ROUX, Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul, 1994, Çev. Aykut KAZANCIGİL.
- ROUX, Jean-Paul, Türk Göçebe Sanatının Dini Bakımdan Anlamı, *Türk Kültürü El Kitabı*, C. II, Ia, İstanbul, 1972, s. 74-87.

- SANJMYATAV, T., *Arhangay Aymgiyn Nutag Dah’ Ertniy Tüüh Soyalin Dursgal*, Ulaanbaatar, 1999.
- SER-ODJAV, N., *Bayanligiyn Hadni Zurag*, Ulaanbaatar, 1987.
- SEVİN, Veli, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 1999.
- SEVİN, Veli, *Hakkâri Taşları Çıplak Savaşçıların Gizemi*, İstanbul, 2005.
- ŞİMŞEK, Mehmet, *Doğu Anadolu Coğrafyasında Kemaliye (Eğın), Her Yönüyle Kemaliye (Eğın)*, İstanbul, 1996.
- TANSUĞ, Sabiha, Madenî Takılarda Yıldız ve Ay Sembolleri, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Mart 2007, S. 243, İstanbul, 2007, s. 33-37.
- TEKİN, Talat, Göktürk Alfabeti, *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*, Ankara, 1981, s. 27-37.
- TEZCAN, Mehmet, *Eski Türklerde Damga*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1990, s. 15 -32.
- TEZCAN, Semih, Türklerde Yazı Kültürünün Başlangıcı ve Gelişimi, *Harf Devrimi’nin 50. Yılı Sempozyumu*, Ankara, 1981, s. 39-43.
- TSEVEENDORJ, D., *Mongolın Ertniy Uurlagiyn Tüüh*, Ulaanbaatar, 1999.
- TUNA, Osman Nedim, Eski Doğu Türk Yazısında Kullanılan Ligatürler ve Bunlarla İlgili Bazı Meseleler Hakkında, *TDAY Belleten 1990*, Ankara, 1994, s. 207-222.
- TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1997.
- <http://chenzhaofu.nease.net/zgyh/002wul02.htm>.
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Kemaliye>.
- <http://www.kemaliye.gov.tr/>.
- <http://www.sonbaski.com/kemaliyem.htm>.
- www.akmb.gov.tr/ata/metinler/III.33.htm.
- www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/adoluyahaberler-yeni/2003/mart/ah.
- www.egin.kemaliye.net.
- www.erzincan.gov.tr.
- www.hubayar.org/v2/viewpage.php%3Fpage.